

TANULSÁG: SEMMI

Történelmi lecke helyett rossz tanulóknak

VARGA ZOLTÁN

Súlyos mű* a szó fizikai értelmében is, nem kevesebb, mint 856 oldal, valójában azonban a történelem teszi súlyossá. Nevezetesen a közép-kelet-európai történelemnek az a rendkívül bonyolult és szerteágazó korszaka, melyet a szerző, majd egy évszázadot, átfogóan tárgyal választ. Egészen pontosan 1849. február 2-ától, a regény főhősnek is mondható központi figurája fogamzásának pillanatától egészen annak 1940. augusztus 30-án bekövetkezett haláláig. Moldován György vízaknai ügyvéd hosszú életének lefolyásához kapcsolva azt a történelmi korszakot, amelyet két szóval így is jellemezhetünk: Erdély tragédiája. Meghatározott szemszögből nézve legalábbis – függetlenül attól, hogy Cseres könyvét végigolvasva más is eszünkbe juthat. Az ti., hogy történelmi regény írásakor mennyivel könnyebb az író dolga, ha a régmúltból választ tárgyat, lehetőleg végképp a legendák ködébe veszőt, vagy legalább olyat, amiről csupán gyér források maradtak fenn, mivel így a „réseket” sokkal zavartalanabbul töltheti ki alkotói képzeletével. Nem beszélve arról, hogy minél régebbi korból meríti anyagát, annál egyszerűbb történelmi képlettel kell megbirkóznia. De talán nézzük inkább, mi is lenne az a „cselekmény”, amelyre Cseresnek riasztóan összetett és sokrétű történelmi anyagát fel kell(ene) fűzőgetnie:

Látszólag mintegy keretszerűen, de ugyanakkor in medias res, a Vízaknai csaták 1916-ban, a központi hatalmak, illetve az Erdély elleni váratlan román támadás idején veszi kezdetét. Ekkor, a „második vízaknai csata” során kerül elő ugyanis a gránátok feltépte sóbányából néhány, az 1848–49-es szabadságharcban „első vízaknai csatában” elesett magyar huszár sós víztől megőrzött teteme, közöttük Hozsváth Károly hadnagy holtteste is – Moldován György természetes apjáé. Azé a Moldován Györgyé, aki hirtelen szerelmi fellángolásban foganva, de még idejében „törvényesülve” hosszú időn át véli önmagát, némileg szimbolikus helyzetet is tükrözve, román apa és magyar anya fiának,

* Cseres Tibor: *Vízaknai csaták*. Magvető – Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1988

s ilyennek nevelkedve válik Erdélyi önkormányzatának hívévé is, hogy aztán egész hosszúra nyúlt életén át annak álmát kergesse, amit, bármennyire lehetlenné vált végül is, mégiscsak egy történelem kínálta lehetőségként vagy inkább meg nem valósult történelmi következményként, kell számba vennünk. Moldován György legalábbis ezt, Erdély önkormányzatát látta az életét végigkísérő egyre áldatlanabb és időnként véres formákat is öltő román–magyar torzsalakodások egyetlen, mindkét felet kielégíteni képes megoldásának. Ezen is munkálkodik a maga módján, mindenekelőtt az egymást követő szebeni ortodox metropoliták jogtanácsosaként, amely szerepéből adódóan válhat különböző politikai harcok kulisszatitkainak ismerőjévé is, végső fokon történelmi események tanújává, ilyenként kínálva föl a központi hős szerepét is a szerző számára. Nem egyedül hordozva a regény mondanivalójának terhét, hanem magyar és román szálakat többszörösen is összeszövő népes családját, közelebbi és távolabbi rokonságát is belevonva ebbe a feladatba, olyképpen bővítve ki a regényanyagot összegyűjtő „tanúk” sorát, hogy a regény ilyenformán a családregény vonásait is magára ölti – anélkül hogy valóban azzá is válna. Bármennyire ennek kereteibe foglaltan követhessük is nyomon nem csupán az Avram Iancu-féle felkelés, majd a 67-es kiegyezés körüli események menetét, s ismerkedhesünk meg a maga idején meglehetősen nagy vihart kavarázó és az erdélyi román nemzetiség több vezetőjét ítélettel sújtó 1895-ös Memorandum-per mozzanataival, vagy lehessünk jelen Moldován György több négy szemközti beszélgetésén Tisza Istvánnal éppúgy, mint az erdélyi román főpapok látogatásán Ferenc Ferdinánd trónörökösénél, amikor is Moldován magyarul elszavalt versekkel váltja ki a császári fenség kegyesen elismerő szavait a dallamos román nyelv szépségeiről. Amely epizódokkal szemben az 1919-es Magyar Tanácsköztársaság elleni budapesti bevonulással végződő román hadjárat eseményeit vagy a Tanácsköztársaság hadseregében ellentmondó szerepet játszó Székely Hadosztály sorsának alakulását már nem közvetlenül Moldován révén ismerhetjük meg, hanem egyes mellékszereplők sorsát nyomon követve. De nem marad ki a regényből a két háború közötti Románia nemzetiségi politikája sem, melynek alakulása számos vonatkozásában napjaink „bulldózerpolitikájának” előzményeire, bizonyos hagyományok rejtett vagy nem is túl rejtett folytatóságára is rádöbbenhet – akár a „conducator”-i címmel összefüggésben is, mivel e megtisztelő titulus, Antonescu diktátor előtt még, először a Cseres által olykor Maniu Gyulának is emlegetett Iuliu Maniu viselte még a Monarchia idején az erdélyi Román Nemzeti Párt vezéréként, az a Maniu, akinek fegyveres alakulatai később nem kis szerepet játszottak az 1945-beli véres megtorlásokban. Átfogónak tetsző képet kaphatunk azonban az első világháború előtti Román Királyság történelméről is, társadalmáról és politikai életéről egyaránt, vagyis nem csupán a független bolgár állam létrejöttéhez vezető 1877–78-as Orosz–Török háború eseményeiről és a benne játszott román

szeréről vagy az 1913-as második balkáni háború alakulását végül eldöntő, ám egyben borzalmas tifuszjárványt is okozó Bulgária elleni román hadjárat körülményeiről, de bepillantathatunk jó fél évszázad „magas politikájának”, vagy inkább igencsak alantas diplomáciai cselszövényeinek titkaiba is. Titkos húzások boszorkánykonyhájába tehát, alkalmasint kulcslyukon át leskelődve, mindenekelőtt a formálisan Moldován György féltestvérének számító Aszpázia jóvoltából, aki udvarhölgyi minőségben foroghat a legmagasabb bukaresti körökben, s válhat nemegyszer történelmi következményekkel is járó hálósobaitkok ismerőjévé.

Ilyenformán a regényben felhalmozott történelmi anyag, akár hiteles dokumentumokról, diplomáciai jegyzékekről, békeszerződések szövegéről, korabeli sajtószemlévényekről legyen is szó, akár csupán háttérrel megvilágító anegdótákról, netán pletykákról, túlzás nélkül mondható nyomasztó tömegűnek, eltévedéssel fenyegetőnek, szükségképpen vetve föl a bizonyára szorgos és kitarító munkával egybegyűjtöttek szigorúbb szelektálásának kérdését is.

Mindenekelőtt a szilárdabb regényszerkezet érdekében. Főleg ha a *Vizaknai csatákat* annak tekintjük, aminek legalábbis forma szerint készült: regénynek.

Aligha csupán azért, mert Cseres Tibor anyagának megmutatásához nem az első pillantásra „természetesnek” látszó megoldást választotta, s hozzá a krónikási szerepet, az események időrendbeli felvonultatásával, a különböző szálak párhuzamos vezetésével. Még ha a helyette választott módszer, a különböző eseményeket elmondó fejezetrészek élén mindig megtalálható évszám ellenére – átmenetileg – gyakran meg is nehezíti az eligazodást. Mivel az időrendnek ez a rég polgárjogot nyert szétszabdalása, ahogy a regényben előbbre jutunk, voltaképpen a felvállalt történelmi anyag kényszerítő erejét teszi számunkra egyre nyilvánvalóbbá. Bármennyire úgy tűnjék is, hogy ugyanez az időfelbontás egy vagy több emlékező szubjektum létezését is megkövetelné, közvetítő tudat vagy tudatok beiktatását a történések és az író közé, kiküszöbölve azt az „írói mindentudást”, ami éppen a kronológiai sorrend mellőzése miatt hat zavaróbban, mintha ugyanez a hagyományosnak számító nagyepikai módszerek mellett lenne meg a regényben. Nem szólva arról, hogy a szereplők közvetlen megszólaltatása átéltebbé is tehetné az eseményeket, sokkal inkább emberközelbe hozhatná őket, olyképpen „szubjektívizálva” magát a történelmet is, hogy azt mintegy a magunk élményének érezve maradéktalanul belülről lássák. Ilyen irányú igényeinknek ugyanis a különböző napló- és levélrészletek, mindenekelőtt Aszpázia Moldován Györgynek írt beszámolóí, csak részben képesek eleget tenni. Nem mintha a mű felülnézete adna okot a fennakadásra, ellenkezőleg: végkicsengésként ez nagyon is a helyén van, kifogásolhatónak az tetszik csak, hogy ez a felülnézet nem a különböző szereplők által megélték összehatásaként mutatkozik meg, hanem inkább az írói szándék következtében.

Alighanem éppen a szerző alapállásából fakadóan. Amiért az inkább a történelmet vallató tanulmányíróé, és nem igazán a próza művelőjéé. Abból eredően, hogy Cseres regényének fejezetei és alfejezetei tárgyyszerűen, egy-egy történelmi eseménysor vagy folyamat megmutatása érdekében sorakoznak, olyképpen, hogy nemcsak az egyes szereplők, hanem a különböző helyszínek is ennek a megközelítési módnak állnak szolgálatában, többnyire nem is a regénybeli sorok alakulása szerint váltva egymást. Úgyhogy ezzel összefüggésben a regényalakok belső világába is csak ritkán pillanthatunk be, s akkor is csak a magánélet vonatkozásaiban inkább, mintegy elkülönülve a történelemtől. Pedig Moldován György „határhelyzete”, kettős kötődésre nagyon is belső drámát feltételez, ez is tehetné a könyvet regénnyé. Egészként is, ahelyett hogy mindössze részeleteiben válna nemcsak lebilincselővé, de helyenként megrázóvá is – ellentétben azokkal a részekkel, amelyek éppen az adatok és dokumentumok túladagoltsága miatt lesznek oly mértékben megterhelővé, hogy végül is nem annyira a regényhősök roppannak össze a történelem súlya alatt (ami, sajnos, rendben is lenne), hanem inkább a regény tartóoszlopai rogyannak meg valamennyire. Amiért a regény által felölelni kívánt történelem valahogy mégis a regényen kívül marad, nemcsak a regény mellett létezik, hanem egy kicsit helyette is, tőle könnyen el is választhatóan. Annak ellenére, hogy éppen ez, vagyis a történelem teszi a könyvet fontossá. Nemcsak amiért történelmi ismereteink fehér foltjait segít eltüntetni, hanem mert a konkrétumokon túl készlet bizonyos tanulságok levonására. Bármennyire is azt tanuljuk csak meg a történelemből, hogy semmit sem tanulhatunk belőle.

Úgyhogy lássuk a „semmit” – őszinte keserűségünkre „sajnos”-sal kezdve.

Mert bármennyire szomorú tény legyen is, a különböző népek, nemzetek közötti érdekellentétek és összeütközések mégiscsak részei a történelemnek. Még ha a kérdéses etnikumok uralkodó rétegeinek érdekei jutnak is bennük mindenekelőtt kifejezésre, mibenlétüket és alakulásukat, végső fokon kimeneteleket is meghatározva. Egyebek mellett olyképpen is, hogy ha egy „államalkotó” nép vezető rétege hosszú történelmi korszakon át élt „birtokon belül”, szemlélete ketségtelenül megcsontosodik, magatartása sok vonatkozásában hajlíthatatlannak mutatkozik, szemlélete nemegyszer rövidlátónak. Amde ugyanakkor éppen rég kialakult osztálykultúrája, nemesi gyökerű „becsületkódexével” keveredő polgári tisztessége, „civilizáltsága” és viszonylagos európaisága folytán kerül kevésbé skrupulózus ellenfelével szemben hátrányba is, tagadhatatlan emberi és erkölcsi értékei következtében válva sebezhetővé. Mert bármennyire a maga érdekében hozzon is mindenekelőtt törvényeket, éppen az általa képviselt törvényesség kötelmei révén lesz sok tekintetben védtelen, moráljából, „előítéleteiből” fakadóan gátlásos, kiszolgáltatottja a zavaró kulturális örökségektől kevésbé terhelt, eszközökben nem válogatósnak. Annak a vele szembenálló, jobbára „újgazdagon” gátlástalan másik uralkodó rétegnek,

melynek képviselői többnyire kevésbé érzik kötelességüknek a játékszabályok betartását – bármennyire a korabeli Európa legliberálisabb nemzetiségi törvényét jelentsék is ezek a játékszabályok. Mohóságukból eredően, de egyben az „elnyomott” szerepéből adódóan is, függetlenül attól, hogy annyira elnyomottak-e mögöttük sorakozók, amennyire annak érzik magukat, vagy amennyire ezt elhítetik velük az azt elhítetők és hirdetőik, akik természetesen hiszik is, amit hirdetnek, mivel az ember mindig szívesen hiszi, amit érdekében áll hinni. Ártatlansága tudatának megőrzése érdekében is, hadd legyen minél őszintébb a játékban jó előre bekalkulált, világhírnévét megmozgató vádló segélykiáltás – annak megfelelően, hogy a távolabbról látott kép nem feltétlenül azonos a közelivel. De hát nem is ez a fontos itt, sokkal inkább, hogy odakint mit hisznek rólunk. Ellentétben a költői képzelet szülte dicső múlttal, az „elsőbbségi jog” mítoszával, mert bármennyire értelmetlenek és semmit sem igazolók legyenek is az ekörüli meddő viták, itt a helyzet inkább fordított: nem a hozzáértő kívülállók tárgyilagos értékelése az érdekes, hanem hogy mi hiszünk benne. Mindenekelőtt az „istenadta nép”, a tudatlanságból épphogy ébredő vagy még nem is ébredő, a bármilyen ráírandó szöveget tiszta lapként viselő és elviselő, hadd keresse patriarkálisan „vezérlő” reflexeitől megmozgatva megváltását még inkább a boldogító „nemzeti egyesülésben”. Romantikusán ártatlan menyasszonyként mégcsak nem is az ágy örömeiről álmodozva, hanem az oltár előtti egybekelés magasztos pillanatáról, nemcsak az ezt követő hétköznapi kijózanító szűrkeségére nem gondolva, hanem arról is megelégedve, hogy az „anyaország” által kínált életminőség messze alatta marad a nemzetiségi életkereteket jelentő országrészének... Na de így szokott ez lenni, többnyire befejező szakaszaként egy időbelileg sokkal kiterjedtebb folyamatnak, amely egészét tekintve is alkotórésze a történelemnek. Mivel hogy nem csupán „haddal, vésszel, buzogánnyal, kelevésszel” harcra kelő honfoglalások ismeretese a történelemben, hanem csendben beszivárgók is, szívósságtól és igénytelenségtől megtámogatottak, „alulról hódításnak” is nevezhetőek. Ámde életteremtő löfegyverre gondolva miért ne nevezhetnénk ezeket akár „fallikus hódításnak” is? Tekintettel az eképpen előre- és feltörő etnikai csoportok elsöprő natalitására, amivel aligha lehet hatásos a tartalmasabb és örömtelibb (vagy „fogyasztóbb”) életlehetőségét megcsillantó felvilágosító célzatú pusztá figyelmeztetés, mivel a „szíveskedjete kevésbé sokasodni”-ból az érintettek többnyire nemcsak az „épp elegen vagytok már”-t hallják ki, hanem az „elegünk van belőletek”-et is, úgyhogy az eredmény lehet akár visszautó is: az eddig spontán és természetes tudatosodása, daccá válása, fegyverként való szándékos bevetése is. Mert ez is sajátossága lehet ennek a civilizáltan konzolidált életformát veszélyeztető jelenségnek, annak, aminek planétánk egész etnikai képének alakulását illetőleg könnyen fokozottabb szerepe is lehet még a jövő történelmében. Függetlenül attól, hogy ennek az alulról hódításnak éppúgy

meglehetnek a maga igazságai, mint az ellene való védekezésnek, mivel ezek az igazságok mindenképpen a küzdő felek egyikénél vagy másikánál léteznek, s nem tőlük elvonatkoztatva, fenn valahol az ideák világában, vagyis attól függően igazak vagy nem, honnan is nézzük őket. Ámde ugyanakkor a birtokon belüliek részéről feltétlenül körültekintő kompromisszumkészséget, rugalmasságot is igénylők, éppen a várható övön aluli ütések elkerülése érdekében megértést kívánók, nem pusztán az egyéni polgárjogokat illetőleg, hanem – bármit tartunk is az alulról hódítás jelenségéről – a kérdéses etnikum egészét illetőleg is. Azt illetőleg, amit a Cseres könyvéből is megismerhető folyamat esetében az a bizonyos önkormányzat jelenthetett volna, ha nem marad a maga idejében elmulasztott lehetőség csak.

De vajon csodálkoznunk kell-e, hogy csak az maradt? És hogy az író utólag már csak a „semmit” írhatja meg, azt a semmit, ami a „mindenből” lett. Mivel az összegezésnek abban a visszapillantó tükrében, amelyet Cseres könyve jelent számunkra, ez a kettő menthetetlenül azonossá válik egymással.

